

Plandocumentatie Woningbouw- tentoonstellingen

Plan Documentation Housing Exhibitions

Frederique van Andel & Dick van Gameren

Met bijdragen van/With contributions by:

**Paul Kuitenbrouwer, Nelson Mota, Pierijn van der Putt
& Karin Theunissen**

Tekeningen/Drawings:

**Guido Greijdanus, Cederick Ingen-Housz, Carlyn Simoen
& Wing Yung**

82

Inleiding Introduction

84

Ein Dokument Deutscher Kunst, Darmstadt (D), 1901 – Joseph Maria Olbrich et al.

92

Die Wohnung unserer Zeit, Berlijn *Berlin* (D), 1931 – Mies van der Rohe et al.

102

Wiener Werkbundsiedlung, Wenen *Vienna* (AT), 1932 – Josef Frank et al.

110

Schaffendes Volk, Düsseldorf (D), 1937 – Peter Grund et al.

118

Q.T. 8, Milaan *Milan* (I), 1947 – Piero Bottoni et al.

126

Plan Internationaal, Doorwerth (NL), 1967 – J.T.P. Bijhouwer et al.

134

Documenta Urbana, Kassel (D), 1982 – Hinrich Baller et al.

142

IBA, Berlijn *Berlin* (D), 1987 – Josef Paul Kleihues, Hardt-Walther Hämer et al.

154

Bo01 City of Tomorrow, Malmö (SE), 2001 – Klas Tham et al.

162

IBA, Hamburg (D), 2013 – Uli Hellweg (directeur/ *managing director*) et al.

De Wiener Werkbundsiedlung
op de dag van de opening, 4 juni
1932
The Wiener Werkbundsiedlung on
the day of the opening, 4 June
1932

Housing Exhibitions

The planning documentation for this ninth issue of *DASH* contains ten exhibition projects that give an overview of the different approaches to, and motivations behind, housing exhibitions during the past 100 years. All of the documented examples featured homes exhibited on a 1:1 scale. With the exception of the exhibition 'Die Wohnung unserer Zeit', which was meant to be temporary, the homes in the other nine projects remained even after the exhibition period was finished, and have since been permanently inhabited. Each of these ten exhibitions forms a mirror of the prevailing Zeitgeist. They call for change, expose shortcomings, form a platform for experimentation, offer a stage for political propaganda, or attempt to initiate urban renewal.

'Ein Dokument deutscher Kunst' (*Darmstadt*, 1901) was the first architecture exhibition that consisted entirely of homes and buildings, which themselves formed the objects that were on display. 'Die Wohnung unserer Zeit' (Berlin 1931) represents a highpoint in the series of exhibitions from the interwar period. As a result of the exhibition's temporary nature (all of the exhibited homes or parts of the residential buildings were constructed on a 1:1 scale inside of an exhibition hall), it has since fallen into oblivion. The 'Wiener Werkbundsiedlung' (Vienna, 1932) was the last in the series of Werkbund exhibitions, and it focused primarily on the ground-floor, single-family home as a counterpart to the urban superblocks that dominated Vienna's municipal housing programme. On the eve of the Second World War, 'Schaffendes Volk' (Düsseldorf, 1937) was the first exhibition in which the political system used a (housing) building exhibition as a propaganda tool.

The substantial efforts made in terms of post-war reconstruction and housing led anew to a number of important and influential housing exhibitions. For example, 'Q.T.8 - Quartiere Sperimentale di Triennale di Milano VIII' (Milan, 1947) was the first major post-war exhibition in Europe, and wound up covering an entire city district. The first projects in Q.T.8 displayed experiments that were meant to find efficient solutions for high-rise and compact low-rise construction. 'Plan Internationaal' (Doorwerth, 1967) took place in a period where new voices against the modernist ideals of mass housing began to be heard. The exhibition's mostly detached prefab homes from abroad, along with several houses designed by Dutch architects, were meant to give the public the opportunity to compare the Dutch residential style to that of other countries.

In 'Documenta Urbana' (Kassel, 1982), an appeal was made for small, compact housing in a variety of housing types. In this way, the exhibition critiqued both post-war, large-scale residential architecture and the later sprawling, low-rise neighbourhoods and the exodus from the city. The 'Internationale Bauausstellung' (Berlin, 1987) continued these themes, and was the first exhibition to deal not only with new construction, but also with urban renewal and renovation. The exhibition seemed to want to definitively break away from post-war modernism in urban planning and housing, as seen in the 1957 'Interbau' exhibition, which also took place in Berlin (in the Hansaviertel). The exhibition 'Bo01 City of Tomorrow' (Malmö, 2001) introduced, alongside a wide variety of housing types, several principles and ideas for a more ecological and sustainable kind of urban development. And finally, the 'Internationale Bauausstellung' in Hamburg cannot go unmentioned. It is the most recent building exhibition to have finished (on 3 November 2013), after six years of construction and exhibition activities. The IBA Hamburg addressed the

themes of 'ecology, sustainability, and climate', 'the multicultural city', and 'inner-city peripheries'.

To make these plans transparent and comparable, the projects have been redrawn in a uniform style. The starting point for these scale drawings was to be the original urban planning diagram, but it proved impossible to achieve this in a uniform way for all of the projects. That is why it was decided to present the project 'Ein Dokument deutscher Kunst' (1901) in the form of two maps. The 'Wohnung unserer Zeit' took place in a hall; a diagram of this has been drawn, with the floor plans of the individual homes placed on top of it. For 'Schaffendes Volk', the exhibition's 1937 plan was used as a kind of structural grid, with the current urban situation added on top of it: today, in 2013, the exhibition grounds are mainly used as a park (called Nordpark), and the residential areas from the exhibition have been partially expanded. For 'Quartiere Sperimentale' (Q.T.8.) in Milan the third plan by Piero Bottoni, was drawn (III piano, 1953), again set in the current context. In 'Plan Internationaal', several homes have since been converted or even demolished; the drawing here shows the plan that was originally realized, based on the exhibition brochure.

The plans for 'Documenta Urbana' were ambitious, and were only partially implemented. The drawing in this issue of *DASH* shows the designers' original intent. The IBA Berlin of 1987 was the first exhibition that took place across several areas. At various locations in the city, work was done on the reconstruction programme that had been drawn up. Instead of a new overview diagram, what has been drawn here is the situation of the two documented projects. In Malmö, the area in Västra Hamnen (Western Harbour) where construction was to take place had not yet been finished at the time of the 'Bo01 City of Tomorrow' exhibition. For this project, *DASH* shows the final (current) situation. The IBA Hamburg ended in late 2013, and many of the projects that it encompassed will be continued in the coming years. For this issue of *DASH*, a section of the exhibition in Wilhelmsburg-Mitte (known as 'the building exhibition within a building exhibition') has been drawn. All of these projects have since been completed, and are open to visitors.

Several characteristic homes or residential buildings from each of these exhibitions have been elaborated upon. For each of these projects, the most essential floor plans and profiles are shown. The drawings are based on historical publications and archival material. The recent projects in Malmö and Hamburg have been drawn up on the basis of documentation that was provided by the designers who were involved. For this issue, new photo reportages have been made of the projects in Vienna, Düsseldorf, Doorwerth, Milan, Kassel, Berlin, Malmö and Hamburg. For Darmstadt, existing photo footage was used, which is also the case for Berlin, 1931. Old photographs and archival materials were also used for the other projects in order to give an image of these projects during the actual exhibition.

Woningbouwtentoonstellingen

In de plandocumentatie van deze negende *DASH* staan tien tentoonstellingsprojecten die een overzicht bieden van de verschillende benaderingen bij woningbouw-tentoonstellingen gedurende de afgelopen 100 jaar. In alle voorbeelden was (en is) sprake van het tentoonstellen van woningen schaal 1:1. Met uitzondering van de als tijdelijk opgezette tentoonstelling 'Die Wohnung unserer Zeit' zijn de woningen na de tentoonstelling-periode behouden en permanent bewoond. De tien tentoonstellingen vormen stuk voor stuk een spiegel van de heersende tijdgeest. Ze roepen op tot verandering, stellen misstanden aan de kaak, vormen een platform voor experiment of politieke propaganda en zijn initiator van stedelijke vernieuwingsprocessen.

'Ein Dokument deutscher Kunst' (Darmstadt, 1901) is de eerste architectuurtentoonstelling die in haar geheel bestond uit gebouwen, die zelf de tentoon te stellen objecten vormden. 'Die Wohnung unserer Zeit' (Berlijn 1931) is een hoogtepunt in de reeks tentoonstellingen uit het interbellum. Het tijdelijke karakter – alle tentoon-gestelde woningen of delen van woongebouwen waren in een beurshal schaal 1:1 opgebouwd – heeft deze tentoonstelling in vergetelheid doen verzinken. De 'Wiener Werkbundsiedlung' (Wenen, 1932) is de laatste Werkbund-tentoonstelling en legde de nadruk op de grondgebonden eengezinswoning als tegenhanger van het stedelijke superblok dat centraal stond in het woningbouwprogramma van Wenen. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog is 'Schaffendes Volk' (Düsseldorf, 1937) de eerste tentoonstelling die de politiek als propagandamiddel gebruikte.

De grote reconstructie- en woningbouwopgaven na de Tweede Wereldoorlog leidden opnieuw tot een aantal invloedrijke tentoonstellingen. 'Q.T.8 - Quartiere Sperimentale di Triennale di Milano VIII' (Milaan, 1947 e.v.) besloeg uiteindelijk een gehele stadswijk. De eerste projecten in Q.T.8 tonen experimenten met efficiënte oplossingen voor hoogbouw en compacte laagbouw. Met 'Plan Internationaal' (Doorwerth, 1967) komt een tegengeluid op gang tegen de idealen van massawoningbouw. Merendeels vrijstaande prefab woningen uit het buitenland moesten, samen met een aantal door Nederlandse architecten ontworpen huizen, het publiek de mogelijkheid bieden de Nederlandse stijl van wonen te vergelijken met die van andere landen.

In 'Documenta Urbana' (Kassel, 1982) wordt een pleidooi gehouden voor kleinschalige, compacte woningbouw in een veelvoud aan woningtypen. De tentoonstelling formuleerde zo een kritiek op zowel de naoorlogse, grootschalige woningbouwarchitectuur als de latere, uitdijende laagbouwwijken en de leegloop van de stad. De Internationale Bauausstellung (Berlijn, 1987) zette deze thema's voort, en was de eerste tentoonstelling die zich niet alleen bezighield met nieuwbouw, maar ook met stadsvernieuwing en renovatie. De tentoonstelling leek definitief af te willen rekenen met het naoorlogse modernisme in stedenbouw en woningbouw, zoals getoond in de in 1957 eveneens in Berlijn gehouden Interbau-tentoonstelling (Hansaviertel). 'Bo01 City of Tomorrow' (Malmö, 2001) introduceert naast een grote verscheidenheid aan woningtypen, ideeën voor een meer ecologische, duurzame stedelijke ontwikkeling. Tot slot kon de IBA in Hamburg niet ontbreken, die 3 november 2013, na zes jaar, werd afgesloten. IBA-Hamburg stelde 'Ecologie, duurzaamheid

en klimaat', 'De multiculturele stad' en 'Binnenstedelijke periferieën' aan de orde.

Om de plannen vergelijkbaar te maken, zijn de projecten opnieuw getekend in een uniforme tekenstijl. Uitgangspunt voor de situatietekening is de oorspronkelijke stedenbouwkundige opzet, wat niet bij alle projecten was te realiseren. Voor het project 'Ein Dokument deutscher Kunst' (1901) is daarom gekozen om twee kaarten op te nemen. Die 'Wohnung unserer Zeit' vond plaats in een hal; hiervan is een plattegrond getekend waarin de woningplattegronden zijn gemonteerd. Voor 'Schaffendes Volk' is de plankkaart uit 1937 gemonteerd in de huidige stedenbouwkundige situatie. Anno 2013 fungeert het tentoonstellingsterrein grotendeels als park en zijn de woonwijken uit de tentoonstelling ten dele uitgebreid. Voor het 'Quartiere Sperimentale' (Q.T.8) in Milaan is het derde plan van Piero Bottoni getekend (1953), wederom geplaatst in de huidige context. In 'Plan Internationaal' zijn enkele woningen inmiddels verbouwd of gesloopt. Getekend is het oorspronkelijk gerealiseerde plan, op basis van de tentoonstellingsbrochure.

De plannen voor 'Documenta Urbana' waren ambitieus en zijn maar ten dele uitgevoerd. De tekening in deze *DASH* laat de oorspronkelijke bedoeling zien. De IBA-Berlijn (1987) was de eerste gebiedsoverschrijdende tentoonstelling. Een nieuwe overzichtskaart is niet getekend, wel de situatie van de twee gedocumenteerde projecten. In Malmö was het te bebouwen gebied in Västra Hamnen (Westelijk Havengebied) nog niet helemaal af ten tijde van de tentoonstelling 'Bo01 City of Tomorrow'. *DASH* laat hier de huidige situatie zien. Van IBA-Hamburg zal een groot aantal projecten nog de komende jaren gecontinueerd worden. Voor deze *DASH* is getekend een deelgebied in Wilhelmsburg-Mitte. Hiervan zijn alle projecten inmiddels opgeleverd.

Van elke tentoonstelling zijn enkele karakteristieke woningen of woongebouwen verder uitgewerkt met de meest essentiële plattegronden en doorsneden. De tekeningen zijn gebaseerd op historische publicaties en archiefmateriaal. De recente projecten in Malmö en Hamburg zijn uitgetekend op basis van documentatie die ter beschikking is gesteld door de betrokken ontwerpers. Voor dit nummer zijn nieuwe fotoreportages gemaakt van de projecten in Wenen, Düsseldorf, Doorwerth, Milaan, Kassel, Berlijn, Malmö en Hamburg. Voor Darmstadt is gebruik gemaakt van bestaand fotomateriaal, evenals, uiteraard, voor Berlijn, 1931. Ook voor de andere projecten is oud foto- en archiefmateriaal gebruikt om een beeld te geven van het project tijdens de tentoonstelling.